

*DISEASE AS A CULTURAL EXPERIENCE- A LITERARY
ANTHROPOLOGICAL APPROACH*

Gabriela-Mariana Luca

Assoc. Prof., PhD, "Victor Babeș" University of Timișoara

Abstract: The metaphor of the body radically changes in a pathological condition. The disease insinuates itself, attacks, disturbs, and diminishes the integrity of the subjective normality of the body, stigmatizing it on two plans: visible and invisible. The rediscovering of our own bodies by each of us, unfortunately a patient eventually, the reevaluation of the relations with one's self and others constitute the subject for our study. In a world dominated by technology, the involvement of the five senses remains a key dimension in the art of medicine. An entire series of essential issues of the sanitary act have their roots in these dimensions of the body: touch, smell, sight, hearing, taste. More so, shapes of knowledge (to control-to care for, set certain limits in medical practice and sometimes establish long distance relationships) are defined with generosity and of the closeness between the caregiver and the patient. We suggest a work area between two different approaches "about and together" of the "embodiment" of the disease which can be sour and harsh, it can see, hear and smell, as taught by Louis Schittly, physician and writer.

Keywords: disease, senses, bod, cultural space, Louis Schittly.

Motto: "Aujourd'hui, j'ai soixante-dix ans, et je suis une sorte de vieil homme, en bon état général, donc condamné à la jeunesse. Je rêve encore de mourir debout. "

Louis Schittly

O abordare antropologic-senzorială a bolii, pe baza operei unui medic scriitor, poate fi o încercare dificilă și nedreaptă atât timp cât demersul pornește, caută să crească și se oprește apoi doar în spațiul strict al bibliotecii.

Nu se poate vorbi despre condiția patologică a corpului și cu atât mai puțin de fireasca întrupare a suferinței sale – dublul *sine qua non*: corp în corp, la început insinuant, culminând în cele din urmă uneori agresiv, alteori înțelept, decât dacă ai fost aproape de ea, dacă i-ai simțit mirosul fetid, nuanțat, între amenințare și obsesie. Terenul sensibil oferit de corpul bolnav se

modelează între sine și celălalt, trasând granițe flotante și lăsând în urmă impresii amprentate în memorii subiective care capătă direcție și tensiune de val doar atunci când se alătură, când intră în dialog, când devin colective.

Întâlnirea¹ cu Louis Schittly a fost una dintre cele copleșitoare, când ideile se reasează, când timpul și spațiul se redimensionează în funcție de omul pe care-l ai în față și prin care înțelegi de ce istoria alege, la un moment dat, să se întâmple într-un anumit fel.

Indiferent de drumurile și depărtările pe care le va fi străbătut, Schittly va fi pentru totdeauna parte din pământul care l-a zămislit, la care s-a întors și al cărui ritm îi măsoară și acum trecerea către clipa cea de pe urmă. El însuși se prezintă ca un simplu țăran: „*j'étais un paysan alsacien qui apportait son aide à des paysans afghans, rien de plus*”. Cum s-ar putea interveni într-o astfel de carte de vizită: simplă, directă, fără pretenții de afiș²?

Este unul dintre acei oameni de zâmbetul cărora te poți sprijini pentru o eternitate, care îți dau curaj și încredere, care-ți schimbă neputințele și temerile în victorii. Se declară cu sinceritate doar un biet țăran care n-a făcut decât să ajute alți țărani.

Un profesionist, țăran și cavaler fără teamă și fără prihană, acesta este Louis Schittly.

Cartea sa, *L'homme qui voulait voir la guerre de près*, cu subtitlul, *Médecin au Biafra, Vietnam, Afghanistan, Sud-Soudan*³, în funcție de ochii care o parcurg, poate fi deopotrivă document istoric, cronică de război, studiu antropologic, raport medical, dovadă de netăgăduit a unui talent literar înnăscut, lucrarea unui om de un umanism pragmatic, al cărui destin este să trăiască liber și să-i învețe și pe alții ce înseamnă libertatea absolută a ființei.

Prin 1969, Louis Schittly era un medic tânăr, de doar 31 de ani, care accepta o misiune pentru Crucea Roșie în Biafra, loc azvârlit de războiul civil într-un întuneric dens, întru totul opac, în care sute de copii se stingeau înfomețați ca niște lumânări fragile, uitate pe pervaz cu ferestrele deschise. Înfruntând lipsuri greu de imaginat, luptând cu disperare pentru fiecare licăr de viață, medicul, devenit unul dintre pionierii organizației *Médecins sans frontières*, nobelistul pentru pace de mai târziu, hotărăște că menirea sa este de a-i ajuta pe cei lipsiți de orice sprijin, de orice asistență medicală.⁴ Până în 1996 urmează Vietnam, Afganistan, Sudanul de Sud, tot

¹ Mai 2013, Universitatea de Medicină și Farmacie "Victor Babeș" din Timișoara, Louis Schittly în dialog cu tinerii medici timișoreni

² Medic, *Premiul Nobel pentru Pace*, acordat în 1999, în calitate de co-fondator al Organizației *Médecins sans frontières*, scriitor

³ Flammarion/ Susanna Les Associates/ Versalio, Paris, 2011, 380 p.

⁴ Acesta este de fapt și crezul organizației: "Acțiunea umanitară este mai mult decât un simplu act de generozitate, o simplă acțiune de caritate. Scopul ei este să construiască spații ale normalității în mijlocul a ceea ce este anormal", spunea în 1999 dr James Orbinski, președintele consiliului internațional al organizației *Médecins sans frontières* în discursul de acceptare al Premiului Nobel pentru Pace.

atâtea locuri în care curajul și teama coexistă ca niște *"frați ce se dușmănesc, dar care se hrănesc unul pe celălalt"* cum ar spune tot el, medicul.

Lucrarea de față nu își propune să studieze tensiunea etică din lumea contemporană ori modul în care sunt gestionate crizele politice, evidentele violări ale dreptului ființei umane la viață și nici modul în care organizațiile umanitare își construiesc și aplică programele de salvare, temă de reflexie antropologică foarte prezentă (Redfield, 2005).

Relectura cărții lui Louis Schittly în urma conferinței sale la Timișoara și a discuțiilor pe care le-a avut cu studenții mediciniști interesați, în primul rând, de relația medic-pacient în situație de criză, a condus la această analiză. Scopul ei este să configureze, din elementele date, un portret coerent al practicianului și să înțeleagă nu doar un alt mod de a practica medicina, ci și modele de întrupare ale bolii precum și relația dintre medicul altfel (destul de diferit față de cel ce profesează în marile spitale ale lumii) și patologicul astfel personificat – sumă în acțiune a tuturor simțurilor, în reprezentări ontologice, exogenice, malefice (Laplantine, 1993). Un demers polifonic, o antropologie senzorială se naște din povestea rostită de personajul central care a fost mai mult decât un malinowskian observator participativ. Povestea sa compune imagini zugrăvite din vorbe. Vorbele descriu senzațiile. Atât de fidel încât tu, ascultătorul/cititorul simți. Simți mirosul de praf de pușcă, urina și fecalele locurilor bântuite de boală și foamete, damful înțepător al medicamentelor și dezinfectantelor. Îți simți brațele confuze pentru că nu mai pot aprecia greutatea unui trupușor de copil și greața. O greață profundă, răvășitoare din pricina neputinței, o usturime în proprii ochi secați de lacrimile altora și o dorință imensă de a fi prezent, de a fi capabil să ajungi să mângâi inundă clipa. Posibilelor acuzații de subiectivism datorat renunțării la matricele paradigmelor raționale le-am răspunde că o antropologie a simțurilor continuă să crească admirabil, completând trusa cu unelte metodologice a cercetătorilor, prin lucrările de referință ale lui Bernard Andrieu (2008, 2014), David le Breton⁵, Alain Corbin (1990, 2005), David Howes (2003), Nicolae Panea (2013), pentru a cita doar câteva exemple, antropologie în care credem și pe care ne sprijinim argumentele. *"Realitatea antropologului este lumea ce iese modelată din interacțiunea sensibilității sale cu el ca bibliotecă și el ca voință de a se recunoaște în această realitate"* (Panea, 2013:50).

⁵ *La Chair à vif, Usages médicaux et mondains du corps humain*, 1993, Paris, Métailié; *La Peau et la Trace. Sur les blessures de soi*, 2003, Métailié, *Anthropologie du sensoriel* (avec Colette Méchin et Isabelle Bianquis), L'Harmattan, *La saveur du monde : Une anthropologie des sens* Broché, 2006, Métailié etc.

Un examen de laborator al suferinței

Alături de foamete, boala este unul dintre cele mai mari rele ce definesc condiția unui muritor. Zeii nu pot fi nici flămânzi, nici bolnavi, iar boala nu poate fi decât o consecință firească a furiei lor aruncată peste oameni, atât de vulnerabili, fie ei devotați cerului sau nu. *”Ceux qui croyaient au ciel...et ceux qui n’y croyaient pas sont dans les mêmes tranchées, reçoivent les mêmes bombes sur la tronche”* (Schittly, 2011: 63). În război, chipurile se amestecă, moartea nu alege, identitatea fărâmițată în așchii însângerate provoacă priceperea medicilor de teren. Presa străină transmite despre pagubele omenești, despre suferință, despre nevoia de suport, modelează context, iar mulți tineri occidentali iau calea zonelor de conflict, unii către India, Kabul, Tibet, alții către continentul negru. Entuziasmul, curiozitatea, spiritul de aventură al Europei anilor '70, așezată și îndestulată, dau un curaj nebun, suicidar în multe rânduri, celor care-și testează în permanență limitele. Crezul hipocratic, dorința de a fi în miezul fierbinte al evenimentelor, de a dăruși, îl fac pe tânărul cercetor, fost seminarist⁶, să arcuiască drum dinspre inima Parisului către inima Africii.

a. ”Clinica” – spațiul și limitele sale

Aeroportul din Biafra, prima poartă în tot acest exercițiu inițiativ, avea să confirme că în realitate lucrurile sunt întotdeauna altfel. Plonjat într-o mare de sunete și de miesme, tânărul doctor a înțeles din primele clipe că va trebui să descopere și să învețe o lume total diferită:

«Au sol, il y a beaucoup de monde pour nous accueillir, des rires, des cris – et une puanteur épouvantable, des relents de merde humaine. Toute l’atmosphère en est envahie. Ça pue l’homme en détresse, car dans cet aéroport en pleine brousse vivent des centaines de personnes affamées, à l’affût des moindres restes et miettes tombés des sacs.» (2011: .32)

Nenorocirea duhnește. Acest rău al ființei se cere eliminat. Țipătul, sunetul sfâșietor și ascuțit se dovedește mult prea timid. Reducerea, risipirea, aneantizare ființei, acestea sunt rezultatele nenorocirilor omenești ce transformă societățile bolnave, ca sume de ființe alterate, în disperare și neputință. Chiar și aceea de a nu te mai putea abține, de a nu-ți mai păsa. Arnaud Levy (1976: 117-131) analizează cuvântul *segret* care apărea în secolul al XVI-lea cu același sens ca și astăzi și explică faptul că doar cu un secol mai devreme, *camera segrata* desemna un loc al siguranței. În ceea ce privește rădăcina latină, *cerno*, ea subliniază operația de separare și este parte componentă, deopotrivă pentru *secret* și pentru *excrement*: faptul pune clar în evidență asocierea dintre *secret* și *corp*, de data aceasta cu referințe anale. Secretul devine

⁶ Louis Schittly, înainte de a urma studii medicale, a fost elev la seminarul și colegiul episcopal din Zillisheim,

susceptibil de a se încărca cu semnificațiile unui produs necesar și rușinos deopotrivă, iar recunoașterea sa implică o delimitare efectivă între interior și exterior. Pentru a-l menține nealterat, devine limpede necesitatea păstrării sale în interior. Ca acest fapt să fie posibil, se impune ca limitele afară-înăuntru să fie mai întâi reperate, conturate cu fermitate mai apoi, astfel încât să se realizeze o traversare a celor două spații în deplină siguranță: *“putem socoti spațiul secretului ca pe un teritoriu propriu subiectului în care sunt conservate de către el însuși elementele ce i-ar fi asigurat identificarea primară: secretul delimitează aria și desemnează veritabilii protagoniști ai primului conflict psihic inconștient [...] astfel încât bariera creată de secret protejează subiectul [...] de tot ceea ce ar putea să-i pună în pericol coerența organizării primare”* V. Smirnoff (1976: 22-55).

Vizibil impresionat, Schittly, în această etapă a inițierii –de separare, de prag, simte acuitatea pulsând a tuturor simțurilor sale. Oricât de mult citise despre ceea ce se întâmpla într-un teatru de război, oricât de bine îl antrenase facultatea de medicină și urmele atât de îndepărtate, voit neglijate o vreme, ale educației catolice, să facă față durerii, nu realizase până la întâlnirea cu Biafra cât de fidele și răscolitoare, câtă informație prețioasă și imediată pot aduce mesajele senzoriale. Să devii peste noapte medic de cinci simțuri: să înveți să evaluezi din ochi pagubele unui corp suferind, să poți câștiga astfel secunde prețioase în lupta pentru viață, să găsești soluția potrivită atunci când pare că nu ai nici soluție, nici speranță, se adună în adevărata provocare pentru un fidel al lui Hipocrate.

Deși a văzut moartea de mai multe ori pe minut, ani de-a rândul, nu s-a obișnuit niciodată cu ea. Chipul ei înghețat, mulat pe fețele copiilor îi proacă și acum, la șaptezeci de ani, o furie scaldată în lacrimi. Cu gene încurcate în emoții povestește despre copii. Copiii n-au voie să moară. Ei sunt, pentru orice cultură, un simbol. Sunt simbolul devenirii noastre și un copil care se stinge reprezintă o speranță, o lumină ce se stinge. Cum ar fi să ajungem într-o zi să trăim într-o lume a viitorului plonjată într-o beznă absolută? Copiii n-au voie să moară! Cu toate acestea, în multe situații a fost nevoit să aleagă, ”să-i sorteze”- și acest lucru este mai mult decât o cruzime, conștientizată, asumată, chinuitoare - din sutele de copii pe cei cu șanse de supraviețuire, oricât de mărunte ar fi ele: *“Je suis l’ange Gabriel pour les uns et l’ange de la Mort pour les autres”* (Schittly, 2011: p.67).

Chipul Sabineii, micuța de patru ani ce cântărea aproape patru kilograme când s-au întâlnit, victima ”colaterală” a războiului, adaugă medicul ghilimelele cu tristă ironie, tocmai în ideea că nu poți considera viitorul ocupând fulgurant un plan secund, a devenit emblematică.

Parte intrinsecă a procesului de formare a medicului de război, Sabina este însăși personificarea lacrimii și a surâsului: *"Elle s'accroche à moi, et l'emmène partout en la portant sur ma hanche, même pendant les consultations "* (Schittly, 2011: 200).

În școli, solfegiile și exercițiile de matematică ori lecturile au fost înlocuite de gemete prelungi. Școlile s-au transformat în spitale și copiii au devenit personificări ale foamei: *"les salles de classe sont devenues des salles d'hospitalisation dits wards, dotées, chacune de huit lits, soit métalliques, soit des lits africains, en bois de palmier, fabriqués sur place de menuisiers. Les enfants sont couchés à raison de cinq à huit par lit, avec une seule grande couverture – car les nuits sont fraîches. "* (Schittly, 2011:36)

Afară, șuieratul gloanțelor și al exploziilor șfucie aerul. Oamenii se fac una cu pământul și așteaptă în tăcere să se oprească. Tăcerea e densă, materială, apăsătoare. Când bombele tac, tăcerea se sparge și ea: "râsul alungă angoasa". Acesta este momentul în care atingerea scrie dialoguri: degetele, podul palmelor, umerii. Oamenii se privesc, doar se privesc cu un licăr de surpriză și bucurie că au trecut și peste asta, se ating: ușor pe chip, pe umăr... *"Pe termen lung, totul se transformă în ritual"*, spune doctorul. Și a intrat spontan și el în ritualul acesta. La un moment dat, chiar s-a surprins crezând în *baraka*: adică protejat de zei și intangibil. Stupid, completează el, dar foarte bun pentru moral. Esențial este faptul că propriul corp învață repede lecția supraviețuirii, chiar dacă niciodată nu fusese explicit antrenat. Aten la fiecare sunet, la fiecare adiere de vânt, corpul știe când are permisiunea de a se mișca, câtă mișcare se cuvine să facă și când trebuie să se prefacă într-un corp mort ca să protejeze miracolul propriei vieți.

Așa arată "clinica" într-un teatru de război: *aici și acolo, despre și împreună*. Acolo unde sunt oamenii, sub cerul liber sau la "adăpost de cer".

b. Medicul și boala; chip și transfigurare

Doctorul, pregătit aprioric "pentru orice", se declară emoționat și hipnotizat de peisajul grotesc al foametei. Copiii aceștia sunt ca niște mumii umblătoare. Prin ei, foamea, ce pare că s-a divizat la infinit și a umplut un alt colț de pământ mizer tocmai acum în vremea călătoriilor pe lună, nu face decât să reconfirme axioma antropologică: omul este o mare problemă pentru om (Affergan, 1987).

"De petites créatures décharnées, avec des têtes de grands vieillards et les yeux enfouis dans leurs orbites, qui vous interrogent. Le poids moyen de ces enfants à leur admission chez nous est approximativement de trois à quatre kilos pour les enfants de trois ans, quatre à cinq

kilos pour les enfants `a quatre ans....Ils sont tous nus. Alors, pour les reconnaître et parce qu'ils n'ont pas de carte d'identité, nous leur collons un morceau de sparadrap sur le front" (Schittly, 2011: p.37).

Copiii sunt copii peste tot în lume: după ce se mai întremează puțin, aleargă, se joacă, fac larmă. Acest lucru este fascinant și pentru profesionistul în medicină care redescoperă lumea prin ochii lor mari și uimiți. Astfel, culorile, sunetele, texturile se lasă reînvățate. Filtrul senzorial, reactivat, devine tot mai fin, tot mai subtil. Occidentalul se trezește trăind simultan în două lumi: cea care l-a format și căreia îi datorează șabloanele și o bună parte din amintirile care sortează și etichetează impresiile actuale și cea a realității concrete: năvalnică, imprevizibilă. Năucit în această dublă paradigmă, el trebuie să profeseze într-un permanent exercițiu de adaptare, comparând, învățând, comparând din nou.

"De parazitare, transfuzie, hrănire" sunt acțiunile cheie ce par să descrie toată munca medicului de teren. Zilele și nopțile se îngemănează, suita de fapte se succede neîncetat: de parazitare, transfuzie, hrănire...

"Le manque d'albumine dans le sang entraine alors des œdèmes généralisés: le visage de l'enfant devient bouffi, les bras et les jambes sont boudinés, les cheveux et la peau s'éclaircissent, les cheveux deviennent presque blond clair, l'abdomen est rebondi. L'œdème du visage lui donne une expression figée de Pierrot lunaire, étonné et triste" (Schittly, 2011: p.38).

Într-o lume dominată de tehnologie, medicul, privat nedrept, frustrant, de o bună parte a tot ceea ce înseamnă progres, se întoarce către sine: *"le reste de l'examen sera clinique et sémiologique: regarder, sentir, toucher, palper, tapoter, écouter..."* (Schittly, 2011: p.39).

E destul o privire ca să realizeze dimensiunile bolii. Când nu este bine hrănit, corpul începe să consume "la foc mic" din rezervele proprii: mai întâi mușchii și grăsimea de pe membre, apoi cea abdominală. Copiii sunt atât de slabi încât abia pot pași, iar când li se pune un pumn de orez în mână, le ia o oră până să-l mănânce, bob cu bob. Valoarea normală a nivelului de hemoglobină din corp este 12, însă pe toată durata activității sale în Biafra, medicul n-a întâlnit valori mai mari de cinci. Spectacolul tragic al bolii devine și mai greu de îndurat în cazurile contaminării cu ascaris⁷: *"Chez certains enfants, les intestins en sont tellement envahis que les vers leur sortent par la bouche ou par le nez"* (Schittly, 2011: p.39).

⁷ Viermi intestinali care măsoară aproximativ douăzeci de centimetri, contaminare oro-fecală

În rarele momente de răgaz, doctorii plăsmuiesc scenarii de natură utopică, cu mese îmbelșugate, frânturi de Cucania, dar nu cu rîuri de lapte și miere. Colegul Dominique este obsedat de conservele de sardine, de numărul lor, de buna lor gestionare. Face și reface calcule, căutând varianta salvatoare: o cutie de sardine pe săptămână, pentru fiecare copil, ar preveni *kwashiorkor*-ul. În scenariul său cel mai frumos, sute de conserve de sardine pică din cer. La rîndul său, Louis visează iepuri (crescut la fermă, sarcina lui era de a îngriji și înmulți iepurii), amintiri proustiene îl inundă și locurile încep prin a se suprapune, apoi a se confunda: Alsacia, Biafra, Alsacia... . Însă populația Ibo nu cunoaște iepurii. Un coleg din Chile îi spune că există iepuri care cresc în climat tropical, asemănător cu cel din Biafra. Visul prinde formă, se ancorează în concret. Da, se va interveni pe lângă ministrul agriculturii din Chile și vor solicita sprijin în acest sens (a promis că o s-o facă și a făcut-o). Până atunci însă se impune găsirea unor alternative, chiar inventarea unor proteine la nevoie, poate cei câțiva arbuști ale căror frunze conțin mai multe proteine decât altele pot prelungi clipa, dar conținutul este atât de modest... . Unii pacienți renunță la luptă. Medicul suferă, neputința doare, macină. *”Chaque médecin a son cimetière secret et personnel dans son jardin. Chaque mort est une douleur pour nous, mais c’est le prix de notre progression dans le métier”* (Schittly, 2011: p.68).

Lecția cea mai profundă rămâne acceptarea propriei morți. Nici fatalitatea, nici credința nu conduc spre această concluzie. Reflexia este responsabilă directă, reșezarea valorilor în propria viață, spune Louis Schittly. Își amintește că student ori tânăr medic fiind în Franța, privea moartea și dragostea cu totul altfel. Intensele iubiri au rămas acolo, pe străzile romanticului, iluminatului Paris. Sexul nu-l mai interesează. Toată energia este canalizată în faptele pe care le comite și în proiectele pe care le articulează. Totul se petrece într-un du-te vino senzorial, simultan: și aici și acolo. Nu pot fi privite ca unități separate de timp și de spațiu. El, omul, este liantul faptelor, el este terenul, spațiul corpului său este singurul spațiu concret, înțelege și transmite semnificațiile.

În campania din Vietnam, de exemplu, în timpul consultațiilor, realizează că majoritatea pacienților săi sunt țărani, așa cum era și el. Până mai ieri, în locul unde se credea un străin, brusc, s-a trezit de a-l casei, avându-i în față, prin acei săteni, pe unchii, mătușile, nepoții, vecinii lui, retrăind povestea familiei sale, a mamei care își pierduse la 13 ani trei dintre frați, povestea liniei frontului din 1915 care trecuse prin satului lui.

”Le «Biafrais» et «l’Afghan» n’était plus le même homme. A quarante ans, on se sait à mi-chemin du grand parcours. Je me croyais éternel à trente ans et me suis découvert mortel

à quarante. Est-ce uniquement l'âge ou la fréquentation de moins en moins romantique de la mort, mais à quarante ans, mes repères mentaux d'avant ne fonctionnaient plus. J'avais voulu changer le monde, puis le tiers-monde et l'Alsace, puis sauver la petite paysannerie" (Schittly, 2011:301).

Foaie de observație - câteva concluzii

În condiție patologică, metafora corpului se schimbă radical. „Nu am mai ști astăzi să vorbim despre corpul nostru și despre funcționarea lui fără a recurge la vocabularul medical.,, (Faure, 2005: 13). O analiză pertinentă poate fi doar rezultatul unei abordări interdisciplinare.

Boala se insinuează, atacă, răvășește, știrbește, prin efracție, potrivit unor simboluri și referințe socio-culturale (Laplantine, 1993), integritatea normalității subiective a corpului, stigmatizându-l pe două planuri: vizibil și invizibil (Giacomoni, 2011). În lumea zilelor noastre, obsedată de progres tehnic, implicarea celor cinci simțuri în practica medicală, rămâne o dimensiune cheie. O serie întreagă de problematici esențiale ale actului sanitar își au rădăcinile în aceste dimensiuni ale corpului: atingere, miros, văz, auz, gust. Mai mult, se redefinesc astfel, cu generozitate, forme ale cunoașterii. *A controla - a îngriji* se identifică în forme ale *apropierii* între cel care îngrijește și cel care este îngrijit și compun strategii terapeutice atunci când supravegherea se face de la *distanță*. Două abordări disciplinare *despre și împreună*, antropologică și medicală, a *întrupării* bolii care poate fi amară și aspră, poate vedea, auzi, mirosi intră în contact pe terenul sensibil al literelor, al scriiturii. Realitatea textului, realitatea faptelor, povestitorul și personajele se supun unui discurs, din nou, *despre* care crește doar în dialog, adică, neapărat, *împreună*. Doar astfel discursul evoluează, capătă profunzimi revelatorii între *corp* și *anti-corp*, deopotrivă, magice, fabuloase, cognitive.

„Este evident, în acest context, că receptarea senzorială nu are doar o dimensiune culturală, ci și una socială, și că descrierea comportamentelor culturale, a realităților socio-culturale, în ansamblul lor, nu se poate dispensa de aportul ei, fără conștiința clară a incompletitudinii” (Panea, 2013: 15-16).

Bibliografie:

1. Affergan, F, 1987, *Exotisme et altérité*, PUF, Paris

2. Bourdelais, P., Faure, O., 2005, *Les nouvelles pratiques de santé : Acteurs, objets, logiques sociales (XVIIIe-XXe siècles)*; Paris, Belin
3. Corbin A., Courtine J-J., Vigarello, G. (coord.), 2005, *Istoria corpului, II. De la Revoluția franceză la Primul Război Mondial*, vol. Coordonat de Alain Corbin, Editura Art. Traducere din limba franceză de Simona Manolache, Camelia Biholaru, Cristina Drahta, Giuliano Sfitchi
4. Corbin, A., 1990, "Histoire et anthropologie sensorielle" in *Anthropologie et Sociétés*, vol. 14, n° 2, pp. 13-24.
5. Giacomoni, Caroline, Hoarau, Hélène, Venturini, Elisa, Melin, Maider, 2010, "Le corps féminin en situation de maladie pelvienne", in *This Un-Real Body*, Timisoara, Eurobit
6. Howes, D., 2003, *Sensual Relations. Engaging the Senses in Culture and Social Theory*. Ann Arbor, University of Michigan Press
7. Laplantine, F., 1993, *Anthropologie de la maladie*, Paris, Payot
8. Le Breton, D., 1995, *Anthropologie de la douleur*, Paris, Métailié
9. Le Breton, D., 2006, *La saveur du monde. Une anthropologie des sens*, Paris, Métailié
10. Levy, A., 1976, "Evaluation étimologique et sémantique du mot secret" in *Nouvelle Revue de psychanalyse*, 14, pp. 117-131
11. Panea, N., 2013, *Orașul subtil*, București, Editura Etnologică
12. Redfield, P., 2005, "Doctors, Borders, and Life in Crisis" in *Cultural Anthropology*, Vol. 20, No. 3, *Ethnographies of the Biopolitical* (Aug., 2005), pp. 328-361, published by: Wiley on behalf of the American Anthropological Association
13. Schittly, L., 2011, *L'homme qui voulait voir la guerre de près. Médecin au Biafra, Vietnam, Afghanistan, Sud-Soudan*, Arthaud, Paris
14. Smirnoff, V., 1976, "Le squelette dans le placard", in *Nouvelle Revue de psychanalyse*, 14, , p. 22-55.
15. http://www.planetportraits.fr/10-culture/articles_92_docteur-schittly-cet-oiseau-de-paradis, consultat în 30 noiembrie, 2015